

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola
„A történelem segédtudományai” program

Doktori értekezés tézisei

Óriné Bilkei Irén:
**A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi tevékenysége és ügyfelei,
a megyei nemesség a Mohács utáni évtizedekben**

Témavezető: dr. Gecsényi Lajos

Budapest
2007.

1. A téma jelentősége, a dolgozat célkitűzése, kutatási előzmények

A magyar történetkutatás 2006-ban emlékezett meg a hiteleshelyi írásbeliség kezdeteinek 825. évfordulójáról. A hiteleshelyeknek a magyar jogélet e sajátos intézményeinek a kutatása több, mint egy évszázadra tekint vissza, de csak az utóbbi néhány évtized kutatásai tették világossá, hogy ezen intézmény működésének kutatása jóval túlmutat önmagán. Mivel olyan intézménnyről van szó, amely Mohács után még évszázadokig folyamatosan működött, a vizsgálódásokat érdemes kiterjeszteni a sokáig korszakhatárnak tekintett 1526. utáni időkre, másrészt a klasszikus diplomatikai és hivataltörténeti irányt ki kell bővíteni társadalomtörténeti szempontú vizsgálatokkal.

Jelen dolgozat célja hármas volt:

- a) feltárni egy eddig kevésbé ismert forráscsoportot, nevezetesen a zalavári és a kapornaki bencés konventek 1526 utáni hiteleshelyi működése során keletkezett okleveles anyagot és az adott korszak köztörténeti kutatásába új forráscsoportként bevonni,
- b) vázolni a két konvent korajkori hiteleshelyi működését a jelzett időszakban,
- c) jellemezni a közvetlen környezet, a Nyugat-Dunántúl, szűkebben Zala megye köznemesi társadalmának néhány jelenségét.

A dolgozat címében szereplő „Mohács utáni évtizedek” kifejezés természetesen nem történeti, hanem az anyaghoz szorosan kapcsolódó kutatási korszakhatárt jelöl. Az oklevelekből lesűrhető tanulások vizsgálatakor a dolgozat a kettős királyválasztás, ill. az ország három részre szakadásának éveire koncentrált, de ahol szükségesnek látszott, ott 1548-ig terjesztette ki a vizsgálatot.

A dolgozat irodalomjegyzékéből – amely a lehetőségekhez képest a teljességre törekedett – kiderül, hogy az eltelt mintegy. másfél évszázadban többnyire az intézményrendszer kialakulását és Árpád-kori működését dolgozta fel a szakirodalom. Emellett kedvelt témája volt a kutatásnak a hiteleshelyi pecséthasználat. A hiteleshelyek Mohács utáni tevékenységére Kumorovitz Lajos a leleszi konvent működését 1596-ig elemző, alapvető jelentőségű tanulmányában hívta fel a figyelmet. Más céllal és módszerekkel készült Papp László doktori disszertációja a hiteleshelyek korajkori tevékenységéről 1936-ban, amelyben főleg a fennmaradt jegyzőkönyveket vizsgálta és a vonatkozó törvényeket elemezte.

A Mohács utáni évtizedek történetével foglalkozó szakirodalomban ideértve a forráskiadványokat is, csak elvétve történt hivatkozás hiteleshelyi oklevelekre. Az egyébként már régóta számontartott zalavári és kapornaki okleveleket még kevésbé használta a szakirodalom. Füssy Tamás a Bencés Rendtörténet zalavári kötetében (1912), valamint Nagyfalusy Lajos az

akkor már a jezsuiták kezén lévő kapornaki apátság történetének megírásakor (1942) viszont bőségesen merítettek a két konvent 1526 utáni okleveleiből. Már ezeket a régi munkákat olvasva is látszik, hogy a jelen dolgozat vizsgálódásainak alapjául szolgáló oklevelek az apátságok történetének forrásanyagánál jóval többet jelentenek.

2. A kutatás forrásai, a feldolgozás módszerei, a dolgozat szerkezete

A téma forrásanyagát a Zala Megyei Levéltár őrzi (ZML XII. 1.). Ez a fond a zalavári és a kapornaki bencés konventek együtt kezelt iratanyaga, mai állapotában összesen kb. 2500 db oklevél az 1375 és 1575 közötti időszakból valamint négy kötet jegyzőkönyv. A két konvent levéltárát valószínűleg a II. József kori rendezés és lajstromozás során alakították ki. A rendezetlen iratokat úgy lajstromozták, ahogy a kezük ügyébe került. Őrzési helyükre általában 50 db-ot tartalmazó csomagokban kerültek. A mai levéltári nyilvántartás alapja ez a fasciculus-numerus rendszer. Az oklevelek feltárására (és közzétételére) a regesztázás bizonyult a leginkább megfelelőnek. A regeszták (vagy kivonatok) a középkori oklevelekre vonatkozó általános szabályokhoz hasonlóan készültek, kevésbé a diplomatikai, inkább a társadalomtörténeti szempontokat hangsúlyozva. A regeszták sorrendje időrendi. A kivonatok az oklevelek gondolatmenetét követve igyekeztek minden tulajdonnevet megőrizni, valamint az oklevélben foglalt jogi tényt kivonatolni és leírni az oklevél külső jellemzőit is. A regesztákhoz személy- és helynév, valamint tárgymutatók készültek. Az 1527 és 1545 közötti évek okleveleinek kivonatai nyomtatásban megjelentek, az 1546 és 1548 közöttiek nyomdakész állapotban vannak.

A dolgozat első része a zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi működését tárgyalja (külső és belső tevékenység, diplomatikai jellemzők), második része pedig az eddig szokásosnál részletesebben szól a hiteleshelyek ügyfeleiről, a megyei köznemességről (a kettős királyválasztás pártharcai, hivatalvállalási szokások, szervitori és rokoni kapcsolatrendszer, birtokviszonyok és anyagi kultúra).

3. A dolgozat eredményei

A munka első eredményei a jelen disszertáció előzményeinek tekinthető regesztakötetek lehetnek, amelyekben publikálásra került az 1527 és 1545 közötti 348 regeszta, ill. a kéziratban levő további 220 regeszta.

Az oklevelek feltárása során bizonyossá vált, hogy 1526 a zalavári és a kapornaki hiteleshelyek működésében nem jelentett semmilyen törést, a munka zavartalanul folyt tovább a megszokott mederben mindkét konventben.

A hiteleshelyek belső tevékenységében, a tanúskodásban a bevallástételnél és az ezt bizonyító oklevelek kiállításában a középkorhoz képest nem volt észrevehető változás. A hiteleshelyi tevékenységben résztvevők közül néhány szerzetes: őr, jegyző és konventi testvér neve ismertté vált. Mindkét konventben volt megfelelő számú rendtag a munka elvégzéséhez. A külső hiteleshelyi munkában megfigyelhető az a török terjeszkedéssel kapcsolatos Mohács utáni jelenség, hogy ha a birtokbaiktatást nem tudták a helyszínen végrehajtani, az aktust egy közeli biztonságos helyen (pl. várban) végezték el.

Az eddigi szakirodalom kevésbé szokta a mandatumokat vizsgálni. Jelen dolgozat ezzel szemben megkísérelte bizonyítani, hogy a két hiteleshelyhez érkezett parancslevelek néha egyedüli hordozói az információknak, mert a rájuk adott jelentések csak ritkán maradtak fenn a levéltárakban, ezért a mandatumok forrásértéke kiemelkedő. Jól követhető ezekből a birtokviszonyok 1526 utáni mobilitása ill. 1541 utáni stabilizálódása.

Új eredménye a dolgozatnak a hiteleshelyi eljárásoknál közreműködő királyi emberek körének meghatározása. Az eljárást kezdeményező 1. ismert, köztisztelőben álló vagy hivatalviselő embert, 2. birtokszomszédot, 3. saját családjával rokoni vagy szervitori kapcsolatban állót, 4. írástudó embert nevezett meg lehetséges homo regiusként.

A hiteleshelyek területi hatásköre a Mohács utáni évtizedekben a török terjeszkedés miatt megnőtt, a két zalai konvent hatásköre a szomszédos 3-4 megyére is kiterjedt, a szükség alakította gyakorlatot némi késéssel követték a rendeletek is. Ami a hiteleshelyi kiadványokat illeti, megállapítható, hogy lényegében sem formailag, sem tárgyukat tekintve nem változtak. Az eltérés a középkorhoz képest annyiban jelentkezik, hogy a mandatumokra adott jelentések fogalmazványai néhány jegyzetre egyszerűsödtek.

Az oklevelek diplomatikai jellemzői sem változtak szinte semmit 1526 és 1541 között, lassú átalakulás csak ezután kezdődött. Feltűnő hasonlóságot mutatnak viszont a zalai oklevelek a lelesziekkel, illetve a Győri Székeskáptalan hiteleshelyi levéltáraiban található Mohács utáni kiadványokkal bizonyítva azt, hogy a hiteleshelyi gyakorlat az 1526 utáni évtizedekben is egészséges maradt, legalábbis a Királyság területén.

Az oklevelek külső ismérvei sem mutatnak feltűnő változásokat. A két konvent pecsétlenyomatai a középkorival megegyezők.

A hiteleshelyeknek a korszak jogéletében betöltött szerepének vizsgálata során új adatokkal bővült a hatalmaskodások ismerete.

A tárgyalt oklevelekben adatok találhatóak egy speciális jogintézmény, a becsületbíróság (*curia militaris*) működésének Mohács utáni továbbélésére is. Ezekon kívül számos okleveles adat bizonyítja az ítélmesterek vándorbíráskodásának jelenségét.

A dolgozat további eredményének tekinthető, annak igazolása, hogy bizonyította: a hiteleshelyi oklevelek a megyei köznemességnek, mint ezen intézmény ügyfeleinek a megismeréséhez jelentős forrásértékkel bírnak. Mivel a hiteles tevékenység 1526 után zavartalanul folyt mindkét zalai konventben, ezen tevékenység során keletkezett oklevelek meglehetősen pontosan megrajzolják a kettős királyválasztás pártharcainak lecsapódását. Zala megye sorsát ezekben az években Nádasdy Tamás és Török Bálint szerepvállalása határozta meg, ezért Zala felváltva tartozott Ferdinánd és Szapolyai érdekszférájába. A hiteleshelyi oklevelek ezt úgy tükrözik, hogy 1526 és 1541 között mindkét király (ill. nagybírák) intéztek mandatumokat, amelyeket a jelentésfogalmazványok tanúsága szerint a konventek attól függetlenül hajtottak végre, hogy melyik királytól kapták. A Nyugat-Dunántúl Török Bálint elfogása után (1541) egyértelműen Nádasdy Tamás befolyása alá került egészen annak haláláig (1562).

A dolgozat forrásanyagául szolgáló oklevelekből megismerhető a vármegyei tisztségviselők társadalmi és vagyoni helyzete, hivatalvállalási szokásai a megyei szolgáltatótól a kormányhivatalokig. A litteratus képzettségű ítélmesterek többnyire Nádasdy Tamás szolgálatában álltak. Hasonlóan ő emelte ki a zalai köznemeselek közül azokat, akik a Magyar Kamara tanácsosai közé jutottak. Mindannyian – megyei és országos tisztségviselők is – a Mohács előtt már hivatalos viselő zalai famíliákból kerültek ki. A Mohács utáni zalai hiteleshelyi oklevelek sok használható adatot tartalmaznak a koraiújkorai megye működéséhez is, a tisztségviselőkön kívül a közgyűlésekre ill. törvényszékekre, valamint a megye és a hiteleshelyek kapcsolatára. Ez utóbbi jelenségre a jegyző személye is bizonyíték. A továbbiakban a dolgozat példákkal illusztrálja azt, hogy a zalai köznemesség társadalmi-gazdasági mobilitásának két másik útján, a szervitori és a jó házassági kapcsolatokon keresztüli felemelkedéséhez milyen forrásanyagot jelentenek a hiteleshelyi oklevelek. Ezek alapján megállapítható volt, hogy a szervitori és a házassági kapcsolatokon keresztül összefonódott Zala teljes köznemesi társadalma.

4. A dolgozat témájában megjelent publikációk

Hiteles helyek Zalában XIII-XVI. század. In: A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon XI-XIX. Század. (Szerk. Somfai Balázs) PAB-VEAB Veszprém, 1987. 343-350. p.

Bilkei Irén-Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1555-1711. I. k. 1555-1609. Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény 29.) 167 p.

Adatok a középkori és kora-újkori egyetemjárás és litteratus-műveltség történetéhez Zalában. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. (Szerk. Turbuly Éva) Zalaegerszeg, 1990. (Zalai Gyűjtemény 31.) 29 – 48 p.

Csány Ákos – egy köznemes pályája a XVI. században. In: Gazdaságtörténeti tanulmányok. (Szerk. Kapiller Imre) Zalaegerszeg, 1993. (Zalai Gyűjtemény 34.) 7 – 16 p.

A hiteles helyek szerepe a feudáliskori magyar közigazgatásban. In: Comitatus Önkormányzati Szemle 1993. 3. évf. 3. sz. 52-54. p.

Az alsólendvai Bánffy család története a XVI. században. In: Lendava – Lendva 1192-1992. Tanulmányok Lendva történelméből. Lendava – Lendva, 1994. (Lendvai Füzetek) 30 – 34 p.

Okleveles adatok az ákosházi Sárkány család XVI. századi történetéhez. In: Zalai történeti tanulmányok 1994. (Szerk. Bilkei Irén) Zalaegerszeg, 1994. (Zalai Gyűjtemény 35.) 3 – 16 p.

Zala megye nemessége a Mohács utáni két évtizedben. In: Zalai történeti tanulmányok. (Szerk. Káli Csaba) Zalaegerszeg, 1997. (Zalai Gyűjtemény 42.) 21 – 61 p.

A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. 1526-1547. (Kutatási beszámoló) In: Levéltári Szemle 1998. 48. évf. 4. sz. 25-30. p.

A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. 1527-1541. Zalaegerszeg, 1999. (Zalai Gyűjtemény 47.) 135 p.

Zala megye közigazgatása a kezdetektől 1541-ig. In: Zala megye archontológiája 1138-2000. (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 2000. (Ugyanitt: Zala megye tisztviselőinek címtára és névtára 1138-1596) (Zalai Gyűjtemény 50.) 9 – 21 p.

A községtörténet középkori és koraiújkorai forrásai a Zala Megyei Levéltárban. In: Szentgyörgyvölgytől Kehidáig. A zalai falvak történetének levéltári forrásai. (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 2001. 7-13. p.

Nemesi társadalom és vármegyei közigazgatás a 16. században. In: Zala megye ezer éve. (Szerk. Vándor László) h.n. é. n. Zalaegerszeg, 2001./ 85-88. p.

Nemesasszonyok a XVI. századi Zalában. In: Női sorsok a történelemben. (Szerk. Mózer Ibolya) Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszék, 2002. (Partes populorum minores alienigenae 7.) 119 – 132 p.

A zalai köznemesség tárgyi kultúrája, életmódja a 16. századi hiteleshelyi oklevelek alapján. In: Levéltári Szemle 2002. 52. évf. 1. sz. 10-22. p.

A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. 1542-1544. Zalaegerszeg, 2002. (Zalai Gyűjtemény 54.) 107 p.

Adatok Zala megye 16. századi archontológiájához. In: Levéltári Szemle 2004. 54. évf. 1. sz. 39-57. p.

Bilkei Irén-Kapiller Imre-Molnár András: Armálisok. Nemesi címerlevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477-1898. Zalaegerszeg, 2004. 135. p.

A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi tevékenységének néhány sajátossága a Mohács utáni évtizedekben. In: Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. (Szerk. Almási T.-Draskóczy I.-Jancsó É.) Bp., 2005. 47-59. p.

Egy köznemes hölgy végrendelete a 17. (sic !) századból. In: Öregek a történelemben. (Szerk. Mózer Ibolya) Szombathely Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszék, 2004 – 2005. (Partes populorum minores alienigenae 9) 111 – 118. p

A XVI. századi megyei archontológia forrásai. In: A Magyar Levéltárosok Egyesületének 2004. évi vándorgyűlése Piliscsaba. (Szerk. Takács Edit) Budapest, 2006. 187 – 191. p.

A zalavári és a kapornaki bencés konventek hiteleshelyi tevékenysége a Mohács utáni évtizedekben. In: 825 éves a hiteleshelyi írásbeliség (Szerk. Bilkei Irén – Fedeles Tamás) Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye Történetéből V. Pécs, 2007. sajtó alatt.

Fényűzés a XVI. századi köznemes asszonyok öltözködésében. In: „A fogyasztás társadalomtörténete.” A Hajnal István Kör konferenciája. Pápa, 2004. (Szerk. Hudi József) Rendi társadalom – polgári társadalom. 16. Pápa, 2007. sajtó alatt.